

Євген Магда, к. політ. н.

Національний технічний університет України КПІ імені Ігоря Сікорського, Україна

ЖІНКА ЯК ЦІЛЬ ТА ІНСТРУМЕНТ У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ

Yevhen Mahda, PhD in Political Science

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine

WOMAN AS A TARGET AND INSTRUMENT IN HYBRID WARFARE

The essence of hybrid confrontation between Russia and Ukraine is determined by continuously variable instruments at constant aggressor purposes. The article analyzes the ways of usage of gender factor in hybrid warfare. The author defined the roles of women in this type of confrontation and consistently shown the way in which women and (wider) female narrative is used as a weapon in the confrontation. A woman appears as a victim of physical abuse (and there is no specific prescription of counteraction), also as a victim of information and psychological impact (this resistance should be built on the basis of greater vulnerability of women to promote), and finally, as an instrument of aggression. Also author analyzed how a woman becomes both a goal and a tool of aggressor, and attempts to find answers to these challenges of Russian hybrid aggression.

Key words: hybrid aggression, gender, women's narrative, informational and psychological impact.

Нині проблемам гендерної рівності та дотримання прав жінок приділяється все більше уваги в найрізноманітніших сферах соціального буття. Світовий контекст та потреба «підтягуватись» до європейського рівня зумовили той факт, що вже кілька років це питання не сходить з порядку денного. Непрямим свідченням цього є той факт, що в нинішньому складі парламенту уперше із часів незалежності в Україні жінок стало більше 10% (12%)¹.

Робота над проблемами гендерної рівності (не в контексті «надання прав пригніченим», а в контексті «використання потенціалу половини населення») ведеться в багатьох напрямках і сферах. Більшість країн ЄС прийняли чи-то законодавчі, чи-то добровільні партійні квоти, які надають можливість жінкам долати структурні бар'єри доступу до політики. Мова йде також і про військову складову. Наприклад, у НАТО є спеціальний представник у справах жінок, миру та безпеки і вона регулярно озвучує як досягнення, так і проблеми та протиріччя, з якими стикається в роботі². У щорічних звітах Генерального секретаря НАТО є розділ, присвячений підвищенню ролі жінок. А Комітет НАТО з гендерних питань є одним з найстаріших у складі Альянсу та діє з 1976 року. Хоча ще в 1961 році жінки на службі запровадили непостійну конференцію як майданчик для обговорення стану, організації та умов роботи та кар'єрного зростання жінок в лавах Збройних сил країн-членів Альянсу³.

Стан дослідження проблеми в Україні

Емпіричні дані щодо рівня залученості жінок до різних сфер суспільного життя та їх аналіз органічно поєднуються в роботах Марценюк Т.⁴ Теоретичні аспекти проблеми розкриті в працях Грицяк Н., Левченко К. тощо⁵.

¹ Марценюк, Т. (2015). *Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін*. <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4441/Martsenyuk%20_Zhinky_v_ukrainskii_politytsi.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

² Schuurman, M. (2015). NATO and the Women, Peace and Security Agenda: Time to Bring It Home. *Connections: The Quarterly Journal*, vol. XIV, Nr 3.

³ Щорічний звіт Генерального секретаря ООН (2016), 84

⁴ Марценюк, Т. (2015). *Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін*. <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4441/Martsenyuk%20_Zhinky_v_ukrainskii_politytsi.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁵ Грицяк, Н. (2004). *Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики*. Київ: Видавництво НАДУ; Левченко, К. (2003). *Національний механізм формування та впровадження гендерної політики в Україні: історико-правовий огляд*. Харків: Видавництво Національного унту внутрішніх справ.

Окремо слід згадати масив текстів, присвячених жінкам у війні. Українські кейси проаналізовані та описані в збірці статей «Гендерні дослідження»¹. До збірника увійшли оригінальні та перекладні тексти українською і російською мовами. Окремо слід відзначити текст Лінн Етвуд, в якому проаналізовано жінку та її ролі під час радянсько-німецької війни. Стаття є частиною дослідження «Creating the New Soviet Women. Women's Magazine as Engineers on Female Identity»².

Ролі жінки в координатах гібридної агресії

Жінка у війні виступає щонайменше у чотирьох іпостасях. Жінки та дівчата можуть бути жертвами сексуального насилля, учасницями власне бойових дій (комбатантами), перебувати в тилу, працюючи в сферах як дотичних до армії, так і цивільних, а також приймати участь в облаштуванні миру³. Координати гібридної агресії проти України додають ролі цілі (об'єкту маніпуляцій) та інструменту агресії. Ми зупинимось лише на частині цих ролей, які видаються нам більш важливими з огляду на гібридну суть агресії.

Насилля проти жінок

За даними офіційної статистики, за більш ніж два роки конфлікту на Донбасі загинули 495 жінок і 68 дітей, з 1 млн 700 тис. внутрішньо переміщених осіб – близько 900 тис. жінок і 236 тис. дітей. Внаслідок російської агресії на Донбасі загинули 2130 українських військових, серед яких дві жінки. 1937 дітей стали сиротами, 1213 жінок – удовами, ще 1975 жінок втратили своїх синів. 142 жінки чекають звільнення з полону проросійських бойовиків свої рідних. На окупованій території зафіксовані факти торгівлі людьми, сексуального насильства та експлуатації⁴.

Насилля на сексуальному ґрунті використовується як тактична зброя, з метою деморалізувати ворога. Слід зазначити, що в Україні тема сексуального насилля в контексті війни не набула значного поширення. Страшні історії про звалтування та насилля проти мешканок на окупованих територіях, проукраїнських активісток, безперечно, потрапляли до преси. Але цей наратив не став домінуючим. Хоча, за даними журналу «Новое время», матеріал про проституцію в зоні АТО зайняв 5 місце у топові 10 статей за два роки існування журналу та порталу⁵.

Інформаційно-психологічний вплив

Одна з найважливіших відмінностей гібридної війни від звичних людству воєн полягає в тому, що вона відбувається не стільки за володіння територіями і природними ресурсами, скільки за настрої, емоції, волю громадян країни-опонента. Звідси і прагнення Росії встановити опосередкований контроль над українським інформаційним простором та промивання мізків на території, захопленій сепаратистами. Пропаганда має ефект тоді, коли лягає на сприятливий ґрунт. Кожній людині властивий стан хвилювання, і на цю «кнопку» тиснуть, тривожність підживлюють та роздмухують. Називають три ключові напрямки, на яких діє ворог засобами дезінформації та пропаганди.

Перший напрям – світоглядна сфера, коли подають інформацію, якої насправді не існує, таким чином підмінюючи реальність. Другий напрям впливу – емоційна сфера. Третій – когнітивна сфера. Когнітивний тип атаки передбачає так зване калібрування свідомості – зробити її сприйнятливою для одного типу інформації на противагу іншому. Цей вплив можна спостерігати у соцмережах – люди жаліються на негатив, не помічаючи позитивних зрушень⁶.

¹ *Гендерні дослідження. Проект «Донбаські студії»* (2015). Київ.

² Етвуд, Л. (2015). Жінка під час Великої Вітчизняної Війни. *Гендерні дослідження. Проект «Донбаські студії»*, 87-102.

³ Nordmeyer, K. (2015). Old Wars, New Rules – The Impacts of Hybrid Warfare on Women. <<http://www.ethikundmilitaer.de/en/full-issues/20152-hybrid-warfare/nordmeyer-old-wars-new-rules-the-impacts-of-hybrid-warfare-on-women/>>

⁴ В Радбезі ООН відбулися дебати щодо жінок, миру і безпеки (2016). <<https://tsn.ua/ato/geraschenko-nazvala-prigolomshuyuchu-kilkist-zhinok-i-ditey-zagiblih-pid-chas-konfliktu-na-donbasi-793094.html>>

⁵ *Тексты Нового Времени. 10 самых читаемых статей* (2016). <<http://nv.ua/publications/teksty-novogo-vremeni-10-samyh-chitaemyh-statej-149905.html>>

⁶ «Бій за душі»: Олег Покальчук про інформаційні та психологічні спецоперації у гібридній війні (2016). <http://kurs.if.ua/articles/biy_za_dushi_oleg_pokalchuk_pro_informatsiyni_ta_psychologichni_spetsoperatsii_u_gibrydny_viyuni_46821.html>

Жінки є вразливішими до певного роду інформаційних повідомлень із зони бойових дій. Відповідно, саме на жінок можуть бути спрямовані деякі інформаційно-психологічні атаки. Їх завдання – посіяти сумнів та зневіру, сприяти розхитуванню внутрішньополітичної ситуації. Нагадаємо, що гібридна війна ведеться в першу чергу за уми громадян. Росія зробила ставку на потік фейкових повідомлень і фальшивих сенсів (смислів) під час гібридної війни. Специфічні жіночі ролі та пов'язані з ними емоції так само стають об'єктом спецоперацій ворога. За результатами індексу результативності російської пропаганди Київського міжнародного інституту соціології, на жінок припадає 28 балів, тоді як на чоловіків 25¹.

Категорія жінок, яка, найбільше піддається впливу, – це домогосподарки, особливо без вищої освіти. Мова йде про кореляцію вільного часу та широке використання неформальних каналів комунікації, зокрема, чуток. Хоча, таке соціологічне узагальнення може мати безліч винятків. І вочевидь вістря інформаційної зброї спрямоване на ширшу категорію. Наприклад, матерів та жінок військовослужбовців.

Упродовж літа 2014 року протести матерів стали вагомим фактором внутрішньополітичного життя в Україні. Матері та дружини військовослужбовців перекривали міжнародні траси та залізничні колії, пікетували стіни Верховної Ради, вимагаючи проведення ротації/протестуючи проти мобілізації тощо. Найбільш масштабні протести проходили в Яворові на Львівщині в липні 2014 року. Там родичі мобілізованих блокували військову частину 13-го армійського корпусу та лягали під колеса автобусів, щоб не пустити чоловіків і синів на війну².

Свідомо чи несвідомо, жінки (які цілком можливо мали достатньо підстав для протестів) стали ціллю інформаційних атак, котрі грали на реально існуючих страхах та стереотипах. Сюжети протестів очікувано підхопили російські ЗМІ – тема про суспільну ненависть до політики офіційного Києва отримала нову гілку та нове дихання. Відповідні сюжети були розраховані як на внутрішнього споживача, так і на європейців, а також і на населення окупованих територій.

Жінки є об'єктами інформаційного впливу і на окупованій території так само. Там створюється образ жінки-агресора, яка прагне помсти та відплати, ширше – руйнування. Свідчення цього – «парад» військовополонених у Донецьку на День незалежності України 2014 року. Конвоювали наших полонених військовослужбовців і жінки-терористки із автоматами, а донеччанки-«глядачки» ображали та кидалися камінням в українських військовослужбовців³.

Жінка як інструмент агресії

Медіатизація обраної жінки та її історії з метою отримати бажаний пропагандистський або деструктивний ефект є інструментом гібридної агресії не лише проти України. Історія Лізи, російськомовної дівчинки з Німеччини, яку нібито викрали мусульмани та ледь не звалтували, попри свій поважний як для інформаційного приводу вік (січень 2016 р.), досі залишається яскравим підтвердженням цієї тези⁴. Російськомовна громада Німеччини дуже бурхливо відреагувала на цю історію, люди вийшли на вулиці, їх реакція підігрівалась російськомовними медіа, які тиснули на дві больові точки – захист родини та дитини, по-перше, та, по-друге, (не)впевненість у діючій владі (якщо одну німецьку дівчинку викрали, то чи зможе канцлер Ангела Меркель захистити решту німецьких дівчат?). Газета Bild 26 січня 2016 року опублікувала великий аналітичний матеріал щодо ситуації з дівчинкою Лізою. Видання дійшло висновку, що німецькі неонацисти і путінська пропаганда об'єдналися проти мігрантів в Німеччині і проти німецької правової системи. Кейс проаналізовано, пропагандистські наміри викрито, але він однозначно не став останнім.

Жіночий наратив також використовують для створення фейкових повідомлень та сюжетів. 12 липня 2014 року російський Перший канал випустив в ефір сюжет, в якому Галина Пишняк,

¹ Індекс результативності російської пропаганди (2015). <<http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510>>

² Кислов, А. (2014). *Протести матерей против АТО перерастут в антивоенный Майдан (ИНФОГРАФИКА)*. <http://ua.golos.ua/social_problem/14_07_02_protestyi_materiy_protiv_ato_pererastut_v_antivoennyiy_maydan_infografika>; *Експерти знайшли зв'язок між протестами матерів військових і нападами на сили АТО* (2014). <http://vgolos.com.ua/news/eksperty_znayshly_zvyazok_mizh_protestaymy_materiv_viyskovyih_i_napadamy_na_syly_ato_151074.html?print>

³ Жолтікова, Г. (2016). *Жіноче обличчя гібридної війни*. <<http://viysko.com.ua/journal/zhinoche-obly-chchya-gibry-dnoyi-vijny/>>

⁴ Про це, зокрема, йшла мова на панельній дискусії “New Security Reality: Working For Stability in Turbulent Times” на Київському безпековому форумі 2017.

нібито уродженка Західної України, мати та дружина ополченця, розповіла жахливу історію, яка буцім трапилась у Слов'янську: "Взяли ребенка трех лет, мальчика маленького в трусиках, в футболке, как Иисуса на доску объявлений прибили... А потом взяли маму, привязали до танка без сознания и по площади три круга провели. А круг площади – километр"¹. Інформація була непідкріплена фактами, але закономірно викликала бурю емоцій, як в Україні та у РФ. Лише в грудні 2014 в ефірі Першого каналу було визнано, що журналісти не мали підтвердження цієї історії. Втім, вибачень так і не було.

Ще один приклад інструменталізації «жіночої історії» та перетворення її на зброю проти України є ситуація довкола учасниці від Росії на Євробаченні. Перемогу Джамали та прийняття Києвом пісенного конкурсу сприймається українським суспільством як потужна іміджева можливість, шанс для створення позитивного наративу, іншого, не-військового асоціативного ряду про Україну. Особливий акцент виграшу та бажанню РФ нівелювати українську перемогу надає той факт, що Джамала, кримська татарка за національністю, перемогла з піснею про трагедію свого народу. Який, до того ж, продовжує потерпати від репресії з боку РФ на своїй же батьківщині, яка є окупованою.

Отже, Росія свідомо пішла на провокацію, коли обравши для участі в конкурсі «Євробачення» в Україні співачку Юлію Самойлову, яка перед тим порушила українські правила в'їзду до окупованого РФ Криму. Юлія Самойлова мала торпедувати перемогу Джамали, зіграти на емоціях європейців та представити Україну в найнегативнішому світлі.

Російська стратегія використання жінок із пропагандистською метою має коріння в радянській практиці та ідеології. Остання мала перформативний, а не описовий, програмний, а не прагматичний характер.

Пошук відповіді

Інструменталізація гендерного фактору може також зіграти проти РФ. Мова йде про ціннісні відмінності між Україною та Росією, які лежать і у площині дотримання принципів гендерної рівності.

Очевидно, що Євромайдан поставив на порядок денний питання гідності, і жіночої теж. «Європейські цінності – це відсутність дискримінації за статевою ознакою, національністю, кольором шкіри і навіть сексуальною орієнтацією. Це є нормою. І це дуже важливо розуміти – тому що ми є різні, ми є рівні. ... Тому, коли ми говоримо один одному, коли ми говоримо одна одній»².

Тренд є очевидним – з'явилося більше заходів, інформаційних ресурсів, які допомагають переосмислити роль та місце жінки в суспільному та політичному житті, бізнесі, військовій справі тощо. Час гібридної агресії насправді сприятливий, адже саме під час воєн жіноцтво «відвоювало» собі місце під сонцем, працюючи на фабриках, заводах і т.д., виконуючи чоловічі ролі. Саме зі світовими війнами пов'язують етапні зрушення в емансипації.

Домінування та навіть насадження патріархальних цінностей може бути тлом для поступу українського суспільства в цьому питанні. Ініціативна Інституту Національної пам'яті щодо відміни вихідного дня на 8 березня спричинило, серед іншого, дискусію щодо переосмислення сенсу цього свята не як «жіночого дня весни, ніжності та краси», а як дня рівності в першу чергу.

Своєрідний прояв цього – привітання президента Петра Порошенка з 8 березня. У 2015 році у привітанні Президент дякує жінкам за їхню самовіддану працю та відзначає необхідність збільшення представництва жінок у всіх органах влади, адже присутність жінок сприяє усталенню розсудливості та миру. Президент бажав жінкам наснаги у боротьбі з консервативними гендерними стереотипами³. У 2017 році він наголосив, що головною рисою сучасної української армії стала успішна гендерна політика⁴. Можна сперечатись щодо її фактичної (не)успішності⁵, але зміна

¹ *Беженка из Славянска вспоминает, как при ней казнили маленького сына и жену ополченца* (2014).

<http://www.1tv.ru/news/2014-07-12/37175-bezhenka_iz_slavyanska_vspominaet_kak_pri_ney_kaznili_malenkogo_syna_i_zhenu_opolchentsa>

² Злобіна, Т. (2015). Гендер, Майдан, і Війна, і те, що після Війни. *Гендерні дослідження*, 148

³ Злобіна, Т. (2015). Гендер, Майдан, і Війна, і те, що після Війни. *Гендерні дослідження*, 154

⁴ *Офіційна сторінка Петра Порошенка у Facebook*. <<https://www.facebook.com/petroporoshenko/>>

⁵ Про це більше можна прочитати, наприклад, тут: *«Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження)* (2015).

<http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7746/Martsenyuk_Nevydymyi_bataloin.pdf>

дискурсу видається очевидною. Є дослідження, які показали, що добре, якщо є жінки, які приймають участь у військових операціях. Вони розуміють проблеми цивільного населення, присутність жінок стимулює усю армію поводитися пристойно¹.

Ймовірно, наступним кроком буде героїзація жінок-воїнів, як це сталося із Надією Савченко, яка під час перебування в ув'язненні в РФ стала символом опору агресору. Проте кейс Савченко заслуговує окремого дослідження. Врешті, лейтмотивом має стати не інструменталізація та об'єктивація жінки, а зміна порядку денного. Жінка на війні це не об'єкт насилля, не медіа-персонаж чи інструмент агресії. Жінка є суб'єктом суспільного життя, бойових дій, партнером у прийнятті рішень та облаштуванні миру.

З останнім є складнощі, навіть на світовому рівні. Хоча від часу прийняття Резолюції РБ ООН №1325(2000) «Жінки, мир і безпека», відсоток мирних декларацій виріс з 11 до 27, жінки все ще не є залученими у мирні переговори достатньою мірою². В Україні жінки залучені до переговорного процесу на найвищому рівні. 17 червня 2014 указом президента України Петра Порошенка Ірину Герашенко було призначено Уповноваженим з мирного врегулювання конфлікту в Донецькій і Луганській областях.

Висновки

Сутність гібридного протистояння Росії та України визначається постійно змінним інструментарієм при незмінних цілях агресора. Використання жінок в якості цілі та інструмента гібридної агресії стало прикметою українсько-російського протистояння. Жінка виступає як жертва фізичного насильства (і тут нема специфічних рецептів протидії), як жертва інформаційно-психологічного впливу (тут протидія має вибудовуватись з урахуванням більшої уразливості жінок для пропаганди), як інструмент агресії (в даному випадку рецептом протидії вважаємо формулювання наративу гендерної рівності на противагу об'єктивації жінки та патріархальній моралі, поширеній в РФ).

References:

1. Martsenyuk, T. (2015). *Zhinky v ukrayinskiy politysi: vyklyky i perspektyvy zmin* [Women in Ukrainian politics: challenges and perspectives of changes]. <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4441/Martsenyuk%20_Zhinky_v_ukrayinskii_politysi.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. [in Ukrainian]
2. Schuurman, M. (2015). NATO and the Women, Peace and Security Agenda: Time to Bring It Home. *Connections: The Quarterly Journal*, XIV, 3
3. *Shchorichnyy zvit Heneral'noho sekretarya* [The annual report of the Secretary General] (2016). [in Ukrainian]
4. Hrytsyak, N. (2004). *Formuvannya hendernoyi polityky v Ukrayini: problemy teorii, metodolohiyi, praktyky* [The formation of gender politics in Ukraine: the problems of theory, methodology and practice]. Kyiv: Vydavnytstvo NADU. [in Ukrainian]
5. Levchenko, K. (2003). *Natsionalnyy mekhanizm formuvannya ta vprovadzhennya hendernoyi polityky v Ukrayini: istoryko-pravovyy ohlyad* [The national mechanism of the formation and implementation of gender politics in Ukraine: historical and legal review]. Kharkiv: Vydavnytstvo Natsionalnoho untu vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian]
6. *Henderni doslidzhennya. Proekt «Donbaski studiyi»* [The gender researches. The project «Studios of Donbass»] (2015). Kyiv. [in Ukrainian]
7. Etvud, L. (2015). Zhinka pid chas Velykoyi Vitchyznyanoyi Viyny [The woman during The Great Patriotic War]. *Henderni doslidzhennya. Proekt «Donbaski studiyi»* [The gender researches. The project «Donbass studies»], 87-102. [in Ukrainian]
8. Nordmeyer, K. (2015). *Old Wars, New Rules – The Impacts of Hybrid Warfare on Women*. <<http://www.ethikundmilitaer.de/en/full-issues/20152-hybrid-warfare/nordmeyer-old-wars-new-rules-the-impacts-of-hybrid-warfare-on-women/>>.
9. *V Radbezi OON vidbulysya debaty shchodo zhinok, myru i bezpeky* [The debates on women, peace and security were held in the UN Security Council]. (2016). <<https://tsn.ua/ato/geraschenko-nazvala-prigolomshuyuchu-kilkist-zhinok-i-ditey-zagiblih-pid-chas-konfliktu-na-donbasi-793094.html>>. [in Ukrainian]
10. *Teksty Novoho Vremeni. 10 samykh chytaemykh statey* [The texts of the New times. Ten the most readable articles] (2016). <<http://nv.ua/publications/teksty-novogo-vremeni-10-samyh-chitaemyh-statej-149905.html>>. [in Russian]

¹ *Образ Надії Савченко вплинув на командування Міноборони, – волонтерка* (2016). <<http://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/obraz-nadiyi-savchenko-vplynuv-na-komanduvannya-minoborony-volonterka>>

² Nordmeyer, K. (2015). *Old Wars, New Rules – The Impacts of Hybrid Warfare on Women*.

<<http://www.ethikundmilitaer.de/en/full-issues/20152-hybrid-warfare/nordmeyer-old-wars-new-rules-the-impacts-of-hybrid-warfare-on-women/>>

11. "Biy za dushi": Oleg Pokalchuk pro informatsiyi ta psikhologichni spetsoperatsiyi u hibrydnyy viyni [«The Fighting for souls»: Oleg Pokalchuk about informational and psychological special operations in hybrid war] (2016). <http://kurs.if.ua/articles/biy_za_dushi_oleg_pokalchuk_pro_informatsiyi_ta_psikhologichni_spetsoperatsii_u_gibrydnyy_viyni_46821.html>. [in Ukrainian]
12. Indeks rezultatyvnosti rosiyskoyi propahandy [The index of the effectiveness of Russian propaganda] (2015). <<http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510>>. [in Ukrainian]
13. Kyslov, A. (2014). *Protesty materey protyv ATO pererastut v antyvoennyi Maydan* [The protests of mothers against Anti-terrorist operation will outgrow in anti-military Maydan]. <http://ua.golos.ua/social_problem/14_07_02_protestyi_materey_protiv_ato_pererastut_v_antivoennyi_maydan_info_grafika>. [in Russian]
14. *Eksperty znayshly zvyazok mizh protestamy materiv viyskovykh i napadamy na syly ATO* [The experts have found the connection between the protests of military officers' mothers and Anti-terrorist forces invasions] (2014). <http://vgolos.com.ua/news/eksperty_znayshly_zvyazok_mizh_protestamy_materiv_viyskovykh_i_napadamy_na_syly_ato_151074.html?print>. [in Ukrainian]
15. Zholtikova, H. (2016). *Zhinoche oblychchya hibrydnoyi viyny*. [The woman's face of hybrid war] <<http://viysko.com.ua/journal/zhinoche-obly-chchya-gibry-dnoyi-viyny/>>. [in Ukrainian]
16. *Bezhenka yz Slavyanska vspomynaet, kak pry ney kaznyly malen'koho syna y zhenu opolchentsa* [The refugee from Slavyansk remembers how the little son of the wife of the militia man was executed at her presence] (2014). <http://www.1tv.ru/news/2014-07-12/37175-bezhenka_iz_slavyanska_vspominaet_kak_pri_ney_kaznili_malenkogo_syna_i_zhenu_opolchentsa>. [in Russian]
17. Zlobina, T. (2015). Hender, Maydan, i Viyna, i te, shcho pislya Viyny [The Gender, Maydan and War and those who are after war]. *Henderni doslidzhennya. Proekt «Donbaski studiyi»* [The gender researches. The project «Donbass studies». [in Ukrainian]
18. *Ofitsiyna storinka Petra Poroshenka u Facebook* [The official page of Petro Poroshenko in Facebook]. <<https://www.facebook.com/petroporoshenko/>>. [in Ukrainian]
19. «Nevydymy batalyon»: uchast zhinok u viyskovykh diyakh v ATO (sotsiologichne doslidzhennya) [«The invisible battalion»: the women's participation in military actions in the Anti-terrorist operation (sociological research)] (2016). <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7746/Martsenyuk_Nevydymyi_bataloin.pdf>. [in Ukrainian]
20. *Obraz Nadiyi Savchenko vplynuv na komanduvannya Minoborony, – volonterka* [The Nadiya Savchenko's character influenced on the Ministry of Defense commanding] (2016). <<http://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/obraz-nadiyi-savchenko-vplynuv-na-komanduvannya-minoborony-volonterka>>. [in Ukrainian]